

ΤΟ ΚΟΥΜΠΙ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ

Της Ασπασίας Μάλλιου

Η κατασκευή του πρώτου κουμπιού φαίνεται πως πραγματοποιήθηκε στα βάθη της προϊστορίας. Πιθανή ηλικία του, τα περίπου 4.000 χρόνια.

Τα πρώτα αντικείμενα που μοιάζουν με κουμπιά ανακαλύφθηκαν σε ανασκαφές στην Αίγυπτο, την Ελλάδα και την Περσία. Τα αντικείμενα αυτά, από υλικά όπως χρυσός, γυαλί και κόκαλο, παρόλο που κατασκευαστικά τα θυμίζουν, κατά πάσα πιθανότητα δεν χρησιμοποιήθηκαν αρχικά ως κουμπιά, αλλά ως στολίδια, κυρίως σε ζώνες.

Κατά τους προϊστορικούς χρόνους, τα ρούχα στερεώνονταν με νεύρα, τρίχες ζώων και κόκαλα και αργότερα με μεταλλικές καρφίτσες και πόρπες. Πιστεύεται ότι πρώτοι οι αρχαίοι Έλληνες και οι Ρωμαίοι χρησιμοποίησαν τα κουμπιά, ως μέσο στερέωσης των ρούχων τους.

Κατά την εποχή του ορείχαλκου (περίπου 500 π.χ.), οι Γερμανοί χρησιμοποίησαν δύο δίσκους που ενώνονταν με μια μεταλλική μπάρα για να στηρίζουν τα ρούχα τους. Την κατασκευή αυτή ονόμαζαν "botan", λέξη από την οποία πιθανώς προέρχεται η αγγλική λέξη "button", η γαλλική "bouton" και η ιταλική "bottone", για το κουμπι.

Εκτός από την Ευρωπαϊκή ήπειρο και τη λεκάνη της Μεσογείου, κουμπιά χρησιμοποιήθηκαν στην Ανατολή, από την Κίνα έως την Ινδονησία. Επίσης και στην προκολομβιανή Αμερική, ιδίως στις αρκτικές και υποαρκτικές περιοχές, λόγω των κλιματολογικών συνθηκών που απαιτούσαν κλειστά, βαριά ρούχα. Τα κουμπιά κατασκευάζονταν τότε από το μόνο ευχερώς διαθέσιμο υλικό, το κόκαλο. Αντίθετα, στις τροπικές ζώνες τα κουμπιά ήταν σχεδόν άγνωστα, αφού τα ρούχα που χρησιμοποιήθηκαν ήταν φαρδιά, ελαφρά και συνήθως ανοικτά.

Είδος κουμπιού, γνωστό ως "netsuke" χρησιμοποιήθηκε και από τους Ιάπωνες, από τον 16^ο αιώνα και μετά. Επειδή το κιμονό δεν έχει τσέπες, οι Ιάπωνες τοποθετούσαν διάφορα αντικείμενα, όπως μελάνι, σφραγίδες, πίπες, σε ένα δίχτυ που στερεωνόταν στη ζώνη του κιμονό με ένα είδος κουμπιού – καρφίτσας, το "netsuke". Στην αρχή αυτό ήταν φτιαγμένο από απλά υλικά. Αργότερα και μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, τα "netsuke" απέκτησαν μικρές μυθολογικές ή νατουραλιστικές μορφές και για την κατασκευή τους χρησιμοποιήθηκαν ελεφαντόδοντο και άλλα πολύτιμα για την εποχή υλικά, όπως ξύλο κερασιάς, λακαρισμένο ξύλο, κέρατο ελαφιού.

Στο Βυζάντιο, η χρήση κουμπιών για το κλείσιμο και τη στερέωση χλαμύδων και χιτώνων καθιερώθηκε τον 11^ο αιώνα. Η ανάγκη για τη χρήση κουμπιών εντείνεται κατά τους επόμενους αιώνες, κατά τη διάρκεια των οποίων επικρατεί στην αριστοκρατία η χρήση πιο εφαρμοστών ενδυμάτων. Τον 13^ο αιώνα, το κυρίαρχο ένδυμα είναι ο ποδήρης, αρκετά στενός χιτώνας, που κλείνει μπροστά σε ολόκληρο το ύψος του με μικρά σφαιρικά κουμπιά. Κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο, ιδίως την εποχή των Παλαιολόγων, πληθαίνει η χρήση των κουμπιών καθώς και οι χρησιμοποιούμενες θέσεις τους στα ενδύματα, ενώ παρατηρούνται και δυτικότερες επιρροές. Κυκλικά κουμπιά με τρύπα στο κέντρο για το πέρασμα κορδονιού, που κλείνουν μανδύες αξιωματούχων απεικονίζονται σε μεσοβυζαντινά χειρόγραφα και μικρά μεταλλικά σφαιρικά κουμπιά, που δημιουργούνται από τη συνένωση δύο κούφια εσωτερικά τμημάτων έχουν βρεθεί σε ανασκαφές της μεσοβυζαντινής και της ύστερης βυζαντινής περιόδου σε αρκετές περιοχές περιοχές του ελλαδικού χώρου, όπως ο Μυστράς.

Στην Ευρώπη, η πρώτη λογοτεχνική αναφορά για το κουμπί απαντάται τον 12^ο αιώνα. Ο *Chanson de Roland*, χαρακτηρίζει το κουμπί ως ένα μικρό αντικείμενο, χωρίς ιδιαίτερη αξία ("conseils d'orgneil ne vaut nie un boton"). Κατά πάσα πιθανότητα, την εποχή αυτή το κουμπί αποκτά την κυκλική φόρμα, με την οποία είναι ταυτισμένο. Έναυσμα για την χρησιμοποίησή του συνιστά η επαφή των σταυροφόρων με οθωμανικά ενδύματα και ειδικότερα με τις πουκαμίσες (*tunic*), που ήταν γεμάτες κουμπιά.

Ήδη, από τον 13^ο αιώνα, τα κουμπιά αποτυπώνονται στην ευρωπαϊκή ζωγραφική. Η μόδα για εφαρμοστά ρούχα, με στενές φόρμες αρχίζει να αναπτύσσεται στις ευρωπαϊκές Αυλές. Τα κουμπιά μετατρέπονται από κυρίως διακοσμητικά αντικείμενα, σε πολυτελή εργαλεία στερέωσης των ενδυμάτων. Κατά τη διάρκεια αυτού του αιώνα, τα κουμπιά είναι απολύτως χειροποίητα και για το λόγο αυτό εξαιρετικά πολύτιμα. Κατασκευάζονται κυρίως από υλικά όπως κόκαλο, κέρατο και ξύλο. Χρησιμοποιούνται για να κουμπώνουν τα μανίκια γυναικείων ρούχων και δεν τοποθετούνται ποτέ στο μπούστο ή στην πλάτη.

Στα μέσα του αιώνα αυτού, οι κατασκευαστές κουμπιών ανήκουν σε συντεχνίες ισόβαθμες με αυτές των χρυσοχόων, οι οποίες διακρίνονται και ονομάζονται ανάλογα με τα υλικά που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή των κουμπιών. "Paternotries" εάν χρησιμοποιούν κόκαλο και ελεφαντόδοντο, "boutonniers" εάν χρησιμοποιούν μέταλλο και "orfèvres" εάν χρησιμοποιούν πολύτιμες πέτρες και γυαλί. Ο Etienne Boileau, προεστός του Παρισιού, θεσπίζει κανόνες και ποινές για τις συντεχνίες αυτές : τα κουμπιά πρέπει να είναι απολύτως κυκλικά και συμμετρικά. Τα παράλληλα και ακανόνιστα σχήματα απαγορεύονται.

Κατά τον 14^ο αιώνα, τα κουμπιά αρχίζουν να μετατρέπονται σε σύμβολο πλούτου και κοινωνικής υπεροχής των ανδρών. Οι ευγενείς συναγωνίζονται μεταξύ τους για τα μεγαλύτερα, ομορφότερα και πολυτιμότερα κουμπιά.

Στον 15^ο αιώνα, τα κουμπιά χρησιμοποιούνται, σε πιο επεξεργασμένες πια μορφές, από τους ευγενείς και την αριστοκρατία. Εμφανίζονται τυπωμένα ή σκαλισμένα κουμπιά, κουμπιά από χρυσό ή ασήμι καθώς και κουμπιά με μοναδικές ζωγραφικές παραστάσεις. Ο Φραγκίσκος Α' αποκτά κοστούμι στο οποίο ράβονται 13. 600 χρυσά κουμπιά.

Η χρησιμοποίηση των κουμπιών, ως συμβόλων ανδρικής εξουσίας και πλούτου, εντείνεται κατά τον 16^ο αιώνα. Η αριστοκρατία που έχει πλέον αποκτήσει συνείδηση μόδας, σπαταλά εξωφρενικά ποσά για την κατασκευή και απόκτηση κουμπιών. Θρησκευτικά δόγματα αρχίζουν να εκφράζουν αντιρρήσεις και απαγορεύουν σε μοναχούς και πιστούς την χρησιμοποίηση κουμπιών, επιβάλλοντας την στέρηση των ρούχων τους με άγκιστρα.

Κατά τον 17^ο αιώνα, η γαλλική Αυλή ήταν πλέον διαβόητη για τις επιδείξεις των κουμπιών της. Ο Λουδοβίκος ο 14^{ος} είχε επιβάλλει επάργυρα κουμπιά στις στολές των στρατιωτών του. Το 1644, στην Βενετία, εκδίδεται ειδικό διάταγμα, σύμφωνα με το οποίο τα ρούχα πρέπει να είναι σκέτα και να μην έχουν χρυσά κουμπιά στα μανίκια ("...li predetti habiti tutti siano e debbano essere schietti et haver le maniche senza bottoni d'oro..."). Κατά τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, παρόλες τις απαγορεύσεις και τις ανάλογες αντιδράσεις, τα ανδρικά ρούχα μακραίνουν για να χωρούν πολλές σειρές χρυσών κουμπιών. Κατά την τελευταία δεκαετία του αιώνα, γίνεται μόδα η τοποθέτηση διαμαντένιων κουμπιών στα ανδρικά παλτά. Η εμπρόσθια και η οπίσθια όψη των ανδρικών γιλέκων, τα μανικέτια, οι ενώσεις των βρακιών φορτώνονται με κουμπιά, πολλά από τα οποία είναι διακοσμητικά.

Τον ίδιο αιώνα, αρχίζουν να χρησιμοποιούνται ευρέως τα μεταλλικά κουμπιά και παράλληλα ξεκινά η μαζική παραγωγή κουμπιών ξύλινων ή κοκάλινων με επένδυση από κλωστές (λινό, μετάξι), ίδιες με την ύφανση του ρούχου στο οποίο ενσωματώνονται. Μεταλλικά νήματα και κλωστές πλέκουν κουμπιά. Μινιατούρες ζωγραφίζονται πάνω σε κουμπιά από ελεφαντόδοντο και γυαλί. Δημιουργούνται και κουμπιά με ένθετο ασήμι.

Ο καθορισμός αυστηρών προδιαγραφών στην κατασκευή των κουμπιών αποτελεί καθεστώς από τον 13^ο αιώνα έως τα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης, κατά την οποία απελευθρώθηκαν σχέδια και υλικά και εγκαταλείφθηκαν οι αυστηρές φόρμες του παρελθόντος.

Κατά την διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, αστοί και έμποροι αρχίζουν να αποκτούν πολυτελή κουμπιά. Είναι ο τελευταίος αιώνας που τα κουμπιά συνιστούν χειροποίητο αποτέλεσμα υψηλής τεχνικής και παράγουν τέχνη. Η βιομηχανική επανάσταση είναι προ των πυλών και αρχίζει η μαζική παραγωγή κουμπιών από ευτελέστερα υλικά, όπως χαλκός και σίδηρος. Το 1750 ο Gaspar Wistar γερμανός μετανάστης, κατασκευάζει στη Φιλαδέλφεια των Η.Π.Α. μπρούτζινα κουμπιά. Το 1775 μεταλλικά κουμπιά από την Γαλλία εισάγονται στο αμερικάνικο έδαφος, για να χρησιμοποιηθούν στις στολές των πολεμιστών της αμερικανικής επανάστασης.

Παράλληλα, τον 18^ο αιώνα, τα κουμπιά αρχίζουν να χρησιμοποιούνται, ως διακριτικά γνωρίσματα των στρατιωτικών στολών. Ειδικότερα μετά το 1767, στο αγγλικό ιππικό και πεζικό χρησιμοποιούνται διαφορετικά κουμπιά με τα αρχικά του κάθε συντάγματος, ενώ το είδος του μετάλλου που χρησιμοποιείται για την κατασκευή τους συνδυάζεται με το χρώμα του σιριπιού που κοσμεί τις στολές (ασημένιο σιρίπι – ασημένια κουμπιά, χρυσό σιρίπι – επίχρυσα κουμπιά).

Τα πράγματα παραμένουν σταθερά έως το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, οπότε σημειώνεται πραγματική επανάσταση στο ανδρικό ρούχο. Τα σακάκια κονταίνουν και αρχίζουν να θυμίζουν τα σημερινά. Τα κουμπιά, χρησιμοποιούνται ευρέως πλέον από την τάξη των εμπόρων και την μεσαία τάξη. Είναι φτιαγμένα κυρίως από ξύλο και επενδυμένα με μαύρο ή σκούρο ύφασμα. Το 1812, στις Η.Π.Α., αρχίζει η μαζική παραγωγή των χάλκινων κουμπιών, ενώ η συνθετική ταρταρούγα αντικαθιστά ως πρώτη ύλη το ελεφαντόδοντο. Η βιομηχανική εξέλιξη επιτρέπει τη μαζική παραγωγή κουμπιών και σηματοδοτεί το τέλος της ύπαρξης τους ως κοσμημάτων του ανδρικού ενδύματος, καθώς και ως συμβόλων κοινωνικής θέσης και ισχύος του άνδρα που τα φορούσε.

Παράλληλα, κατά το τέλος αυτού του αιώνα, με την αρχή της υψηλής γυναικείας ραπτικής και της εγκατάλειψης του κρινολίνου, αρχίζει η χρήση των κουμπιών στην κατασκευή των γυναικείων φορεμάτων, γαντιών και μποτών. Τα κουμπιά αυτά αντικαθιστούν ως στολίδια τις δαντέλες. Είναι κατά κανόνα μικρά, επενδυμένα με ύφασμα. Μπορούν να κουμπωθούν μόνο με τη χρησιμοποίηση ειδικής βελόνας, κατασκευασμένης από ασήμι, όστρακο ή κόκαλο, αξεσουάρ απαραίτητο στην γυναικεία γκαρνταρόμπα της εποχής.

Τα γυναικεία ρούχα της εποχής, συνήθως κουμπώνουν από δεξιά προς τα αριστερά και τα ανδρικά από αριστερά προς τα δεξιά. Έχει υποστηριχθεί ότι αυτή η διαφοροποίηση εξυπηρετούσε την ανάγκη το δεξι ανδρικό χέρι να είναι πάντα ελεύθερο, ώστε να χρησιμοποιεί αποτελεσματικά ξίφος για την αποτροπή κάθε κινδύνου, σε αντίθεση με

το αριστερό γυναικείο χέρι, που έπρεπε να είναι ελεύθερο για να βοηθά στο θηλασμό του βρέφους.

Στην αυγή του 20^{ου} αιώνα τα φορέματα κόντυναν και τα κουμπιά απελευθερώθηκαν σε σχήμα, φόρμα, υλικό και χρώμα. Κατά τον μεσοπόλεμο, η βιομηχανική παραγωγή του κουμπιού γνωρίζει μεγάλη άνθηση, με την εισαγωγή του πλαστικού ως πρώτης ύλης. Χρησιμοποιούνται διαδοχικά τυρίνη, ρητίνη, πλεξιγκλάς, πολυεστέρας και άλλα συνθετικά υλικά που συμβάλλουν στη μαζική παραγωγή ευφάνταστων, πολύχρωμων, ανθεκτικών και φτηνών κουμπιών.

Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, το κουμπί εξακολουθεί να αποτελεί ένα χρηστικό και ταυτόχρονα διακοσμητικό αντικείμενο, όπως ακριβώς και στους προηγούμενους αιώνες. Η βιομηχανική παραγωγή του από φτηνές συνθετικές πρώτες ύλες, εκτός από σύμβολο μόδας το έκανε είδος προσιτό σε όλους, στερώντας μας βέβαια την μοναδικότητα της χειροποίητης καλλιτεχνικής του δημιουργίας.

Την επόμενη φορά λοιπόν που θα κουμπώσετε το κουμπί σας, θα γνωρίζετε ότι αυτό το μικρό, συχνά αδιάφορο και ευτελές αντικείμενο, υπήρξε σύμβολο εξουσίας, τέχνης, ανταγωνισμού και σηματοδότησε την κοινωνική εξέλιξη στην ιστορία.

Πηγές :

- Bina Pagano : "I bottoni", Federico Motta Editore, 2002
- P.A. Osborne : "Button Button", 1997
- Avril Hart and Susan North : "Historical Fashion in detail. The 17th and 18th Centuries" V.& Apublications 2002
- R.J. Wilkinson – Latham : "British Military Badges and Buttons", Shire Publications L.T.D.
- Dennis G. Blair : "British Buttons, Civilian Uniform Buttons 19th – 20th", Greenlight Publishing
- Donnamaie E. White : "Button – History of" (dewhite @best.com).
- Historical BOYS Clothing : "Buttons and Buttoning History"

- Καλαμαρά Πάρη, Δρ. Αρχαιολόγος, στην έκδοση του Ελληνικού υπουργείου Πολιτισμού «Η Πολιτεία του Μυστρά», Μάιος 2001, σελ. 154 επ.